

Osmanlı İdaresinde Oltu Kazasında Gayrimüslimler (1599-1656)

Non-Muslims in the Kaza of Oltu Under Ottoman Rule (1599- 1656)

Gökhan CİVELEK

Atatürk Üniversitesi, Edebiyat
Fakültesi, Tarih Bölümü, Erzurum,
Türkiye

*Department of History, Faculty of
Literature, University of Atatürk,
Erzurum, Turkey*

öz

Oltu, günümüzde Erzurum ilinin kuzeydoğusunda yer alan gelişmiş bir ilçedir. Coğrafi olarak Doğu Anadolu ve Doğu Karadeniz bölgesinin kesişim noktasında bulunan Oltu bölgesi tarih boyunca birçok devletin hakimiyetine girmiştir. Moğol istilasından sonra "Atabeg" unvanı verilen Kıpçak beylerinin idaresi bölge tarihi için özel bir öneme sahip olmuştur. 1537 yılında Oltu ve çevresi Osmanlılar tarafından ele geçirilmiştir. Osmanlı yönetiminin ilk yıllarında Erzurum'a bağlı bir sancak olarak teşkilatlandırılan Oltu, 1579 yılında Çıldır Eyaletinin kurulmasıyla birlikte idarî yönden buraya bağlanmıştır. Bu incelemede 1599-1656 yılları arasında Oltu bölgesinde bulunan gayrimüslimlerin genel durumuyla ilgili bilgiler verilmeye çalışılmıştır. Gayrimüslimlerin Oltu'daki yerleşim yerleri, hane/nefer sayıları ve bunlardan alınan cizye miktarları arşiv belgelerindeki veriler ışığında değerlendirilmiştir. Ayrıca zaman içinde gayrimüslim nüfustaki değişimler, Oltu bölgesinde ortaya çıkan tâun salgınının nüfus ve vergi üzerindeki etkileri, bölgede İslamlaşma sürecinin devam ettiğini gösteren ihtida kayıtları ve son olarak Oltu'dan göç etmek suretiyle ayrılan gayrimüslimlerle ilgili konular ele alınmıştır.

Anahtar Kelimeler: Osmanlı Devleti, Oltu, Gayrimüslim, Cizye, Nüfus

ABSTRACT

Oltu is a developed town located in the northeast of Erzurum Province. The Oltu district, which is geographically at the intersection of Eastern Anatolia and the Eastern Black Sea Region, had been under the sovereignty of many states throughout history. After the Mongol invasion, the administration of the Kıpçak chiefs, who were given the title Atabeg, has a special importance in terms of the history of the region. In 1537, Oltu and its surroundings were conquered by the Ottomans. Oltu, which was organized as a sandjak affiliated to Erzurum in the first years of the Ottoman rule, was administratively connected to this province with the establishment of the Çıldır Province in 1579. In this study, the general situation of the non-Muslims living in the Kaza of Oltu between 1599 and 1656 was examined. The settlements of non-Muslims in Oltu, the number of households/nefer and the jizya tax collected from them were evaluated in the light of the data in the archive documents. In addition, the changes in the non-Muslim population over time, the effects of the plague epidemic that emerged in the Oltu region on the population and taxes, the conversion records showing that the Islamization process continued in the region, and lastly, the issues related to the non-Muslims who migrated from Oltu were discussed.

Keywords: Ottoman Empire, Oltu, Non-Muslim, Jizya, Population

Giriş

Doğu Anadolu bölgesi ile Kafkaslar arasında mühim bir geçiş noktasında bulunan olan Oltu, coğrafi ve stratejik konumu sebebiyle tarih boyunca önemli bir merkez oldu. Bu sebeple bölgenin ilk sakinleri olan Taolardan (Konukçu, 1998: 626) başlamak üzere birçok devlet bölge üzerinde hakimiyet kurmaya çalıştı. Urartular, Doğu Roma, Büyük Selçuklu, Saltuklu, Anadolu Selçuklu, İlhanlı, Karakoyunlu, Akkoyunlular Oltu'da hüküm sürdü. XV. yüzyıldan itibaren bölgede fiilen Atabeg yönetimi başladı (Konukçu, 1998: 627-628; Toksoy, 1998a: 656-659; Kılıç, 2008: 113-114). Kaynaklarda "Sa-Atabego" olarak adlandırılan Atabeglik yurdu beş beylikten oluştu. Bu beyliklerden biri de merkezi Oltu olan Tao (Tav-eli) idi. 1124 yılından itibaren Yukarı Kür ile Çoruh boylarını ele geçiren Kıpçaklar, Tav-eline yerleşti (Toksoy, 1998b: 126-127; Subaşı, 2013: 724). Osmanlılar ile Atabegler arasındaki ilişkiler Sultan I. Selim'in Çaldıran seferi ile başladı. Bu sefer sırasında Atabeg Mirza Çabuk, sefer için istenen zahire tedarikini sağlayarak Osmanlılar ile yakın ilişkiler kurdu (Kırzioğlu, 1993: 101-103; Kılıç, 2008: 116).

Oltu bölgesi Sultan I. Süleyman zamanında 1537 yılında Osmanlı topraklarına katıldı (Aydın, 1998: 256-257). 1578 yılında Lala Mustafa Paşa komutasındaki Osmanlı ordusunun galibiyetiyle sonuçlanan Çıldır muharebesinden sonra, Atabegler Yurdu tamamen Osmanlıların eline geçti. Kıpçak Atabegi Minuğehr Müslüman olarak Mustafa adını aldı ve Osmanlılara itaatini arz etti. Bundan sonra Mustafa Bey'e Çıldır Beylerbeyliği, kardeşi Kuarkuare'ye (Gorgora) Oltu sancakbeyliği verildi. Böylelikle 300 yıl boyunca devam eden "Sa-Atabego" veya Atabegler Yurdu olarak bilinen Kıpçak Beyliği sona erdi (Kütükoğlu, 1962: 53,69; Uzunçarşılı, 2011: 58-59; Aydın, 1998: 256-257; Emecen, 1993: 300; İnbaşı, 2006: 78; Kılıç, 2008: 116; Kızılkaya, 2013: 407). Oltu sancakbeyliğinin Atabeg ailesine verilmesiyle birlikte Oltu Sancağı yurtluk ocaklık sancak olarak uzun bir süre Atabeg ailesi tarafından idare ve tasarruf edildi (İnbaşı, 2021: 1595).

Bu makale, 29-30 Haziran 2021 tarihinde Erzurum'da gerçekleştirilen Türk Hakimiyetinde Erzurum ve Çevresi Sempozyumu'nda özet olarak sunulan Osmanlı İdaresinde Oltu'da Gayrimüslimler (1599-1656) başlıklı bildirinin genişletilmiş halidir.

This article is an expanded version of the paper titled "Non-Muslims in Oltu in Ottoman Rule (1599-1656)", which was presented as a summary at the International Symposium of Erzurum and Its Surroundings under Turkish Domination held in Erzurum on 29-30 June 2021.

Geliş Tarihi/Received: 04.11.2022

Kabul Tarihi/Accepted: 05.01.2023

Yayın Tarihi/Publication Date:
25.01.2023

Sorumlu Yazar/Corresponding Author:
Gökhan CİVELEK
E-posta: g.civelek@atauni.edu.tr

Atf: Civelek, G. (2023). Osmanlı İdaresinde Oltu Kazasında Gayrimüslimler (1599-1656). *Turcology Research*, 76, 81-88.

Cite this article: Civelek, G. (2023). Non-Muslims in the Kaza of Oltu Under Ottoman Rule (1599- 1656). *Turcology Research*, 76, 81-88.

Content of this journal is licensed under a Creative Commons Attribution-NonCommercial 4.0 International License.

Osmanlı hakimiyetine giren Oltu bölgesi idari açıdan başlangıçta Pasin Sancağına bağlıdır. 1547 yılına ait bir tahrirde ise Erzurum beylerbeyliğine tâbî bir sancak olarak yer aldı. (Aydın, 1998: 44-45). 1579 yılında Çıldır Eyaletinin kurulmasıyla, 9 Şubat 1580 tarihinden itibaren Oltu Sancağı da bu eyalete dahil edildi (İnbaşı, 2006: 78-79; İnbaşı, 2021: 1596). Çıldır Eyaleti kuruluncaya kadar geçen sürede Oltu Sancağı Erzurum Eyaletine bağlı kaldı (Küçük, 1995: 328; Aydın, 2006: 214). XVII. yüzyılın ilk yarısına denk gelen 1631-1642 tarihleri arasında Oltu Sancağı Kars Eyaletine bağlı bir sancak olarak teşkilatlandırıldı (İnbaşı, 2021: 1597). Kısa süreli bu değişiklik dışında Oltu'nun Çıldır Eyaletindeki sancak statüsü genel olarak XIX. yüzyıldaki idari düzenlemeye kadar devam etti (Emecen, 1993: 301; İnbaşı, 2006: 78-82).

İncelenen döneme ait cizye defterlerinde Oltu'nun idari statüsü sancak olarak kaydedilmiştir (MAD.d., 1353: 4-5). Cizye kayıtları tutulurken Oltu'nun idari yapısı için *kaza* tabiri kullanılmıştır (MAD.d., 1353: 3; MAD.d., 4663: 3; MAD.d., 5654: 8). Osmanlı idari sisteminde kaza hem kadının idari bölgesini hem de bu bölgeyi tanımlayan coğrafi bir terim özelliğini gösterir (Baykara, 2002: 119). Diğer taraftan eyalet, vilayet, liva (sancak) ve nahiye tabirleri genel olarak bölge anlamında birbiri yerine de kullanılmıştır. (Gökbilgin, 2007; 8). Oltu bölgesi aynı zamanda bir kadılık merkezi olması sebebiyle de kaza şeklinde ifade edilmiştir.

Kaynaklara Dair

Oltu Kazasındaki gayrimüslimlerle ilgili bu çalışmada belirlenen döneme ait üç farklı cizye defterinden yararlanılmıştır. Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Osmanlı Arşivi Daire Başkanlığı'nda Maliyeden Müdevver Defterler kataloğunda yer alan bu defterlerden ilki Oltu Kazasındaki gayrimüslimlerin yeniden tahrir edildiği MAD.d. 5654 numaralı defterdir. Defterin kapak kısmında *defter-i cizye-i gebrân kazâ-i Oltu ber mücebe-i emr-i şerîf müceddeden tahrir şûd an evvel-i Ağustos el- vaki' fî sene 1008* (MAD.d., 5654: 3) ibaresi yer almaktadır. Bu ifadeye göre 1599 yılında cizye tahririnin tamamlandığı anlaşılmaktadır. Defterde yeniden yapılan cizye sayımının gerekçelerinin anlatıldığı bölümde, *emr-i şerîf ile Gürcistan keferesinin tahrir ve tashîhi* için Oltu Kazasına geldiğinden bahsedilmiş ve bir önceki tahrirde yapılan eksik sayım nedeniyle bu kaydın oluşturulduğu belirtilmiştir. Yeni kayıta önceden tespit edilen 900 hane/nefer gayrimüslimden başka 102 hane/neferin daha bulunduğu anlaşılmış ve böylece toplam 1002 hane/nefer cizye yükümlüsü olduğu ifade edilmiştir. Bu açıklamanın sonunda da 1 Muharrem 1008/ 24 Temmuz 1599 tarihine yer verilmiştir (MAD.d., 5654: 18).

Kullanılan bir diğer kaynak arşivde 29 Zilhicce 1020/ 3 Mart 1612 tarihi ile kayıtlı olan MAD.d. 4663 numaralı defterdir. Bu defter Oltu, Karahisar-ı Şarki, Ruha, Diyarbekir, Çirmen, Amid, Arabgir, Hani, Mardin, Eğin, Savur, Hisn-ı Keyf, Harput ve Esved gibi yerleşim yerlerinde bulunan gayrimüslimlere ait cizye kayıtlarını ihtiva etmektedir. Defterin ilk sayfalarında Oltu Kazasındaki zimmîlerin sayımına dair bilgilere yer verilmiş ve 1018/ 1609-1610 yılı kaydın tutulduğu tarih olarak deftere işlenmiştir. Tahrire ait sonuçlar dönemin Oltu kadısı Abdüllatif bin Abdullah tarafından mühürlenmiştir (MAD.d., 4663: 3).

Bu çalışmada istifade edilen son defter ise 29 Zilhicce 1066/ 18 Ekim 1656 tarihini gösteren MAD.d. 1353 numaralı defterdir. Oltu Kazasındaki gayrimüslim nüfusun azalış sebepleri ve cizyenin toplanmasıyla ilgili sorunların tespiti bakımından bu defterde yer alan bilgiler oldukça önemlidir. Defter içerisinde tahrir sonuçlarının tamamlandığı kısımda, yazısı silindiği için tam olarak okunamayan bir tarih kaydı vardır ve burada Oltu kadısı Hasan'ın mührü yer almaktadır (MAD.d., 1353: 3). Gayrimüslimlerin cizye ödemekle yükümlü nefer sayısının belirlendiği bir hüküm evahir-i Receb 1055/ Eylül 1645 tarihi ile defterde kayıtlıdır (MAD.d., 1353: 5).

Gayrimüslimlerin Yerleşim Yerleri ve Nüfusu

Osmanlı Devleti'ndeki gayrimüslimlerin büyük çoğunluğunu Osmanlı vatandaşı/tebası olanlar yani zimmîler oluşturmaktadır (Aydın, 2020: 293). Zimmî, kendisine güvence verilen koruma altına alınan kişi demektir. İslam ülkesinde vatandaş olarak Müslümanlarla birlikte yaşayan başka din mensuplarına *ehl-i zimme* de denilmektedir (Fayda, 2013: 438). Bir ülke İslam devletinin hâkimiyetine geçtiğinde burada bulunan gayrimüslimler ya İslam ülkesini terk edip istedikleri bir yere giderler ya da İslam devletiyle açık veya zimmî bir anlaşma (zimmet anlaşması) yaparak eski yurtlarında yaşamlarını sürdürürlerdi. Bu anlaşma gereği zimmîler İslam hukukunun hükümlerine uymayı ve cizye ödemeyi kabul ederler, İslam devleti de zimmîlerin can ve mal güvenliğini, din ve vicdan hürriyetini taahhüt eder, kendi dinlerine göre yaşamalarına izin verirdi. (Aydın, 2020: 294; Ekinci, 2021: 314). Oltu'nun Osmanlı hakimiyetine geçişinden sonra bu bölgede ikamet eden zimmîler İslam hukukunun zimmet anlaşması çerçevesinde yaşamlarını sürdürmüş, devlete cizye ödemek suretiyle hem can ve mallarını güvence altına almış hem de kendi dinlerine göre yaşama imkanına sahip olmuştur.

1599 yılına ait cizye defterine göre Oltu merkezinde yer alan ve kayıtlarda *karye-i nefis-i Ribat-ı Oltu* olarak adlandırılan yerleşim yerinde 53 hane/nefer zimmî bulunmaktaydı (MAD.d., 5654: 8). Ribat, İslam tarihinin ilk dönemlerinde sınır boylarında ve stratejik noktalarda askeri amaçla inşa edilmiş müstahkem yapılara denilmekteydi. Ribatlar zaman içerisinde nitelik değiştirerek yol güvenliğini sağlayan ve konaklama ihtiyacını karşılayan kervansaraylara dönüşmüştür (Yiğit, 2008: 76-78). İncelenen dönemde Oltu'da şehir merkezinin yakınında buna benzer bir yapının bulunması ve burada oluşturulan yerleşim yerinin Ribat ismiyle anılmış olması muhtemeldir. Nitekim günümüzde Oltu şehir merkezinin kuzey tarafına düşen kısımda yer alan Yusuf Ziya Bey Mahallesi halk arasında Rabat mahallesi olarak bilinmektedir. Ribat karyesi dışında Oltu'ya bağlı 56 köyde 949 hane/nefer zimmî ikamet etmekteydi (MAD.d., 5654: 8-18). Merkez ve köyler ile birlikte toplam 1002 hane/nefer zimmî Oltu'da yaşamaktaydı. Belirtilen tarihte Oltulu zimmîlerin büyük çoğunluğunun köylerde sakin olduğu görülmektedir. Bunların ödeyecekleri cizye miktarı ise her haneden bedel-i gılman, bedel-i hamr ve cizye ile birlikte 40 akçe olarak belirlenmiştir (MAD.d., 5654: 8-18). Oltu'da ikamet eden zimmîlerin yerleşim yerleri ve hane/nefer sayıları Tablo 1'de ayrıntılı bir şekilde gösterilmiştir.

Osmanlı idaresinde Oltu Sancağının merkezi Oltu Kazası idi (Aydın, 2006: 214). 1556 yılında Oltu Sancağı, Güney Oltu, Kuzey Oltu, Masarsor ve Anzav olmak üzere dört nahiyeden oluşmaktaydı (Aydın, 1998: 257). 1565 tarihinde Bardız ve Kop nahiyeleri de Oltu Sancağına bağlanmıştı (Aydın, 2006: 214). Bu idari düzene göre hazırlandığı anlaşılan 1599 tarihli cizye defterinde köylerin bağlı olduğu nahiyelere değinilmiştir. Buna göre; Orcuk, Ortori, Lisbek, Pertos, Mitindir, Corcins, Aridos, Posik, Kızılkotik köyleri Güney Oltu nahiyesinde; Tarpink köyü ise Kuzey Oltu nahiyesinde yer almaktaydı. Anzav nahiyesinde Hovak, Kenepos, Tevasor, Pirakis, Hükam, Ösnehad, Egik, Vaşgan, Kelgir, İnçir, Çarzew

köyleri bulunmaktaydı. Ayrıca Ribat-ı Anzav maa İsasor, Anzav maa İznso ve Uruk Anzav adındaki köyler de bu nahiyeye bağlıydı. Masarsor nahiyesinde Dapirkas köyü, Bardız nahiyesinde ise Zadrakom, Çardaklı, Hahan, Norşin, Nüsünk köyleri vardı (MAD.d., 5654: 8-18). Köylerin nahiyelere göre dağılımına bakıldığında Oltu Kazasının 1599 tarihinde köy sayısına göre en büyük nahiyesinin Anzav nahiyesi olduğu görülmektedir. Anzav nahiyesini sırasıyla Güney Oltu, Bardız, Kuzey Oltu ve Masarsor nahiyeleri takip etmektedir (Tablo 1).

1599 yılında Oltu Kazasına bağlı köyler arasında zimmî nüfusun en fazla olduğu köy 64 hane/neferle Hovak ve Orcuk köyleridir. En az nüfus ise 1 hane/nefer ile Sırdasor köyünde bulunmaktadır. Köylerin bazılarında perakende reyadan bahsedilmiştir. Pertos, Nüsünk, Mitindir ve Bobezgir maa Yaylak köylerinde ikamet eden zimmîlerin haricinde bu köylere ait belli bir nüfusun da Tortum ve Ağcakale bölgelerinde dağınık bir şekilde buldukları ifade edilmiştir. Kayıtlara göre, adı geçen köylerdeki nüfusun bir kısmının bölgeden ayrıldığı anlaşılmaktadır (Tablo 1).

Tablo 1.
1599-1609 ve 1656 Yıllarında Oltu'da Gayrimüslimlerin İkamet Ettikleri Köyler ve Nüfus Durumu

Köy Adı	1599/ Hane-Nefer	1609/ Nefer	1656/ Nefer
Nefs-i Ribat-ı Oltu	53	13	10
Şamhı	22	1	1
Hovak tabi-i Anzav1	64	13	13
Kenepos tabi-i Anzav	30	1	4
Tevasor tabi-i Anzav	28	2	4
Pirakis tabi-i Anzav	36	5	6
Hükam tabi-i Anzav	53	4	6
Ösnehad tabi-i Anzav	8	2	2
Egik tabi-i Anzav2	23	3	1
Vaşgan tabi-i Anzav3	24	6	4
Kelgilir (Kelgir) tabi-i Anzav	45	4	7
Taşçıköy4	15	7	4
Tarpink tabi-i kuzey	7	5	3
Orcuk tabi-i güney5	64	10	11
Şeyhcik	22	8	12
Sihso	19	4	4
Keğik-ı Ulya tabi-i m.6	37	6	7
Bobezgir ma'a yaylak hariç- ez defter an perakende-i Ağcakal'a ve Tortum7	4	2	2
İnçir tabi-i Anzav	18		
Çarzew tabi-i Anzav	11		
Ortori tabi-i güney	45	11	
Lısbek tabi-i güney	20	2	
Pertos tabi-i güney haric- ez defter an perakende-i kaza-i Tortum ve Ağcakal'a8	21	14	
Mitindir tabi-i güney hariç- ez defter an perakende-i Ağcakal'a ve Tortum ve gayri9	3	4	
Corcins tabi-i güney10	19		7
Arıdos tabi-i güney	16		
Posik tabi-i güney	12		
Kızılkotik tabi-i güney	7		
Zadrakom tabi-i Bardız11	3	1	
Çardaklı tabi-i Bardız	4		
Hahan tabi-i Bardız	5		
Norşin tabi-i Bardız12	6		2
Nüsünk tabi-i Bardız hariç-ez defter an perakende-i kaza-i Tortum ve Ağcakal'a13	12	7	
Dapirkas tabi-i Masarsor	8		
Solhans	6	2	
Pedergans nam-ı diğer Salköy	10	1	
Simirdon	5	2	
Sırdasor	1	1	
Ehriz	14	6	
Vanşad nam-ı diğer Taygir14	6	1	
Olur-ı ulya/ Olur	3		6

1 1656 yılına ait kayıtlarda Hovah karyesi olarak geçmektedir.

2 1656 yılında köyün ismi Ergik karyesi olarak deftere kaydedilmiştir.

3 1656 yılında Vashan karyesi şeklinde ifade edilmiştir.

4 1609 yılına ait kayıttta Taşçı maa Tamıud şeklinde geçen köy ismi 1656 yılında Taşçı karyesi olarak belgelerde yer almıştır.

5 1609 ve 1656 yılına ait kayıtlarda Orcuk karyesi olarak yer almaktadır.

6 1609 yılında Keğik, 1656 yılına ait kayıtlarda Keğih şeklinde geçmektedir.

7 1609 ve 1656 yılına ait kayıtlarda Yaylak karyesi olarak yer almaktadır.

8 1609 yılında Pertos olarak kaydedilmiştir.

9 1609 yılında köyün adı Mitindir karyesi olarak yazılmıştır.

10 1656 yılında Corcins ve Corcis şeklinde de yazılmıştır.

11 1609 yılında Zadrakom karyesi şeklinde deftere kaydedilmiştir.

12 1656 yılında Norşin şeklinde yazılmıştır.

13 1609 yılında Nüsünk karyesi şeklinde deftere kaydedilmiştir.

14 1609 yılında Taygir karyesi olarak geçmektedir.

Tablo 1.
1599-1609 ve 1656 Yıllarında Oltu'da Gayrimüslimlerin İkamet Ettikleri Köyler ve Nüfus Durumu (Devamı)

Köy Adı	1599/ Hane-Nefer	1609/ Nefer	1656/ Nefer
Künhor	4		
Ezinsor	9	6	
Kitmaz tabi-i Misisorhar	2		
Kubad Öruk	16		
Uruk Anzav	55		
Perteçor tabi-i m.	34		
Lezgi	3		
Böcüklü	8		
Hodsor	24		
Öğrük	2		
Üskahad	3		
Tamtud	13		
Ribat-ı Anzav ma'a İsasor	6		
Hatgir	6		
Kesris	7		
Aktoprak	2		
Üngüzek		3	5
Hohros		4	
İnçe		3	3
Üruk-i Irso		2	
Anzav maa İznorsor		6	
Mahans maa Norşin		5	
Hosor		1	
Sohkan		3	
Örökkod (?)		7	
Pertesor		11	
Drakes		2	
Yolos			9
Talur			5
Avriyos			11
Siyak			9
Ardosek			2
İravirik			3
Ovasek			5
İrasasor			8
Çardos			1
İrayir			3
Tayis			3
Kürdon			2
Sorsor			2
Pernak			1
İznorsor			11
Örüksar			8
Halos			1
Porsin			2
Osha			2

Kaynak: MAD.d., 5654: 8-18; MAD.d., 4663: 2-3; MAD.d., 1353: 3.

1609 yılında zımmîlerin ikamet ettikleri köy ve nefer sayısında ciddi bir azalma olmuştur. Bu tarihte karye-i nefsi-i Ribat-ı Oltu'da 13 nefer bulunmaktaydı. (MAD.d., 4663: 2). Bunun dışında 41 köyde toplam 188 nefer vardı (MAD.d., 4663: 2-3). Böylece Oltu genelinde 42 yerleşim yerinde 201 nefer zımmî ikamet etmekteydi. Bu tarihte zımmî nüfusun ikamet ettiği en büyük köy içinde 14 neferin yaşadığı Pertos köyü idi (Tablo 1). Bir önceki tahrirden sonra aradan geçen yaklaşık on yıllık bir zaman diliminde ortaya çıkan bu azalışın sebepleri arasında 1603 yılında yeniden başlayan ve aralıklarla 1639 yılına kadar devam Osmanlı-Safevi harplerinin ve XVI. yüzyıl sonlarından itibaren büyük bir mesele haline alan Celali isyanlarının büyük etkisi vardır. Gerek bölgede yaşanan savaşlar ve gerekse Celali isyanlarının meydana getirdiği kargaşa ortamı sebebiyle bölgede asayiş ve güvenlik zaafa uğramıştır. Bunun neticesinde gayrimüslim halk başta olmak üzere köylerden daha güvenli olan mahallere ve bilhassa müstahkem şehir ve kasabalara doğru büyük bir göç hareketi başlamıştır (İlgürel, 1993: 252, 254). Nitekim bazı köylerde sakin halkın Tortum ve Ağcakale civarına gitmiş olması bu durumun bir göstergesidir. Bunun dışında gayrimüslimler arasında İslam dinin yayılması da bir diğer etkindir. Zira 1656 yılına ait kayıtlar Oltu bölgesindeki zımmîlerin din değiştirmesi ya da diğer bir ifadeyle İslamlaşması konusunda somut bilgiler vermektedir.

1656 yılına ait veriler Oltu'daki zımmî nüfusun azalmaya devam ettiğini göstermektedir. Bu tarihte karye-i nefsi-i Ribat-ı Oltu'da 10 nefer zımmî bulunmaktadır. Zımmîlerin ikamet ettiği köy sayısında da önemli bir azalma vardır. Oltu genelindeki 8 köyde 48 nefer zımmî yaşamaktadır (MAD.d., 1353: 3). Buna göre 1656 yılında Oltu'da toplam 58 nefer zımmî kayıt altına alınmıştır (Tablo 2).

Tablo 2.
1656 Tarihli Kayda Göre Oltu'da Kalan Gayrimüslimler

Karye	Nefer	Karye	Nefer
Nefs-i Ribat	10	Corcins	4
Talur	5	Sihorsor	4
Vaşgan	4	Porsin	2
Yolos	9	Avriyos	11
Siyak	9		

Kaynak: MAD.d., 1353: 3.

Tablo 1'deki veriler dikkate alındığında incelenen dönemde Oltu'da zımmîlerin ikamet ettiği karye-i nefis-i Ribat-ı Oltu haricinde toplam 86 köy vardır. Cizye defterlerindeki kayıtlarda köy isimlerinin ve sayısının farklılık gösterdiği görülmektedir. 1599 yılından 1656 yılına kadar varlığını devam ettiren 17 köy bulunmaktadır. Bunun dışında kalan köylerden bazılarının isimleri tahrirlerde geçmemiştir. Bilhassa 1656 yılına ait tahrirde birçok yeni köy ismi dikkat çekmektedir. Bunun olası sebepleri arasında Oltu Sancağının idari sınırlarının değişmiş olması, yeni köylerin kurulması, bazı köy isimlerinin değişmesi veya bazı köylerin terk edilmiş olması muhtemel sebepler arasındadır. Nüfus yapısı takip edilebilen köylerde 1599-1609 yılları arasında zımmî nefer sayısı ciddi bir oranda azalmıştır. Genel olarak köylerin tamamına yakın bir kısmında zımmî nüfus kaybı yaşanmıştır. Ancak nüfusunu koruyan ve az da olsa nüfusun artış gösterdiği köyler de kayıtlarda yer almıştır.

Oltu bölgesindeki köylerin büyük çoğunluğu Türkçe olmayan isimlere sahiptir. Buna mukabil Taşçıköy, Şeyhcik, Çardaklı, Böcükü, Aktoprak gibi Türkçe isim taşıyan köyler de vardır. Köyler içinde Kafkasya'nın yerli halkından olan Lezgilerin ismini taşıyan bir yer bulunmaktaydı ve burada muhtemelen Lezgi ırkıdan insanlar ikamet etmekteydi. Günümüzde Erzurum'un kuzey ilçelerinden biri olan Olur ilçesi incelenen dönemde köy statüsündeydi ve Oltu Kazasına bağlıydı (Tablo 1).

Gayrimüslim Nüfusun Azalışındaki Temel Sebepler

Oltu'daki gayrimüslim nüfusun azalışı ile ilgili olarak 1656 yılına ait cizye defterindeki bilgiler bu durumun sebeplerini izah eder mahiyettedir. Kayıtlardaki bilgilere göre nüfusun azalmasıyla ilgili olarak üç önemli husus üzerinde durulmuştur. Bunlardan ilki ihtida (İslam dinini kabul etme), ikincisi bölgeden yaşanan göçler ve üçüncüsü ise tâun (veba) salgınında ölen gayrimüslimlerdir.

Zımmîlerin ihtida ederek İslam dinine geçmesi durumu köylerde yaygın bir şekilde görülmektedir. Oltu'ya bağlı 20 köyde 100 nefer zımmînin Müslüman olduğu cizye defterlerine kaydedilmiştir. Müslüman olan zımmîler *şeref-i İslam ile müşerref olanlar* şeklinde ifade edilmiştir (MAD.d., 1353: 3). İslam dinini kabul eden zımmîlerin sayısı ve yaşadıkları köylerle ilgili bilgiler Tablo 3'te gösterilmiştir.

Tablo 3.
1656 Tarihli Kayda Göre İslam Dinine Geçen Gayrimüslimler

Karye	Nefer	Karye	Nefer
Keğih	7	Şamhı	1
Ardosek	2	İnce	3
Hovah	13	Ergik	1
Tivasor	4	Osha	2
Kinepos	4	İrasasor	8
Kelgilir	7	Pirakis	6
İravirik	3	Çardos	1
Hükam	6	Şeyhcik	12
Ovasek	5	İrayir	3
Yaylak	2	Orcuh	10

Kaynak: MAD.d., 1353: 3.

İhtida dışında Oltu bölgesinde gayrimüslim nüfusun azalmasında etkili olan göçler Kars Eyaletine yapılmıştır. Kars'a giden ve cizye vergisini orada ödeyen 30 nefer zımmî bulunduğu kayıtlarda ifade edilmiştir. Bundan başka Tablo 4'te gösterildiği üzere 6 köyden 20 nefer gayrimüslim de *fırar ederek* Kars'a gitmiştir. (MAD.d., 1353: 3). Bu şekilde 50 nefer zımmî yerleşim bölgesini değiştirmiştir.

Tablo 4.
1656 Tarihli Kayda Göre Kars Eyaletine Giden Gayrimüslimler

Karye	Nefer	Karye	Nefer
Olur	6	Üngüzek	5
Tayis	3	Kürdon	2
Tarpink	3	Orcuh	1

Kaynak: MAD.d., 1353: 3.

Bölgede yaşanan tâun salgını nedeniyle öldüğü belirtilen nüfusun miktarı ise 7 köyde 30 kişi olarak kaydedilmiştir (MAD.d., 1353: 3). Salgın sebebiyle ölen zımmîlere ait bilgiler cizye defterlerine işlenmiş ve bununla ilgili bilgiler Tablo 5'te verilmiştir.

Tablo 5.
1656 Tarihli Kayda Göre Tâun Salgınında Ölen Gayrimüslimler

Karye	Nefer	Karye	Nefer
Taşçı	4	Corcins	3
Sorsor	2	Örüksar	8
Pernak	1	Halos	1
İznorsor	11		

Kaynak: MAD.d., 1353: 3.

Cizyenin Toplanmasıyla İlgili Sorunlar ve Çözümler

Gayrimüslim nüfusun yapısını değiştiren göç, ihtida ve salgın hastalık sebebiyle vefat gibi etkenlerden sonra, geride kalan zimmîlerden toplanan cizyenin tahsilinde bazı sorunlar ortaya çıkmıştır. Kars Eyaletine giden 30 nefer gayrimüslim cizyelerini gittikleri bölgede ödemelerine rağmen Oltu'da cizye tahsiline gelen memurların bunları da vergi hesabına dahil etmesi ve bölgede ikamet edenlerden cizyeyi talep etmesi itiraza sebep olmuştur. Bu durum "*Kars Eyaletine kalkub giden reayaların cizyelerin yine tayin olunduğu yerde virürler iken cizyedar olanlar mezburların cizyelerin bizlerden talep iderler deyü takrir itdikleri...*" ifadesiyle dile getirilmiştir (MAD.d., 1353: 3).

Defterde kayıtlı başka bir hükümde *Çıldır aklamına tabi Oltı Sancağı* zimmîlerinin *kadîmden* 230 nefer olup cizyelerini ödedikleri halde, bunlardan 100 tanesinin Müslüman olduğu ve 30 tanesinin de öldüğü belirtilmiştir. Ancak ölen 30 kişiye ait cizye bedelinin vergi hesabına dahil edilmesi ve ölenlere ait cizyenin geride kalan 100 nefer gayrimüslimden talep edilmesi zimmîlerin şikayetine sebep olmuştur. Bu konu dönemin Oltu kadısı Hüseyin tarafından bir arz haline getirilmiş ve zimmî reayanın fazladan cizye ödemeye gücü olmadığı "*yüz otuz neferin cizyelerin mevcud olan yüz neferden talep olunmağıle edasına iktidarları olmayub halleri mükedder ve perişan olmaları ile...*" şeklinde ifade edilmiştir. Zimmîlerin cizye ilgili sorunlarının çözülmesi için padişahın emri hümayun talep edilmiştir (MAD.d., 1353: 4).

Zimmîler cizye ile ilgili şikayetlerini Oltu kadısına iletmekle kalmamış aynı zamanda Atabeg ailesinden gelen ve Oltu Sancağını yurtluk-ocaklık olarak tasarruf eden Hacı Pirkeş Han'ın¹⁵ (MAD.d., 1353: 5) huzuruna giderek fazladan vergi alınmamasını istemişlerdi. Evahir-i Receb 1055/ Eylül 1645 tarihli kayda göre zimmîler tâun salgınında ölenlerin cizyelerinin kendilerinden alınması durumunda hepsinin *perâkende ve perişân* olacaklarını ifade etmişlerdi. Bu talebe Hacı Pirkeş Han "*haraçgûzar keferetâifelerine bir vechle himayet ve siyanet olunmak din ü devlettedir*" şeklinde cevap vermiştir. Bunun üzerine cizyenin *30 nefer noksan* ile tahsil edilmesi yönünde karar alınmış ve bu kararı içeren ait bir suret hazırlanarak zimmî reayaya ve cizye memurlarına verilmiştir (MAD.d., 1353: 5).

Sonuç

Oltu, Doğu Anadolu bölgesi ile Kafkaslar arasındaki coğrafi ve stratejik konumu sebebiyle tarih boyunca önemli bir merkez konumundaydı. Günümüzde de bu önemini koruyan Oltu, Sultan I. Süleyman zamanında 1537 yılında Osmanlı topraklarına katıldı. Osmanlı idaresinde Oltu bölgesi bir sancak olarak teşkilatlandırıldı ve bu statüsü genel olarak XIX. yüzyıldaki idari düzenlemeye kadar devam etti.

İncelenen dönemde Oltu kazasında gayrimüslimlerin ikamet ettiği 87 yerleşim yeri bulunmaktaydı. Cizye defterlerindeki bilgiler zimmîlerin yaşadıkları köyler ve bunların sayısının yıllara göre değiştiğini göstermektedir. Bu anlamda 1599 yılından 1656 yılına kadar geçen sürede kayıtlarda takibi yapılabilen 17 köy vardır. Bunların dışında kalan köylerin bir kısmı tahrirlerde geçmemiş, bir kısmı da yeni bir köy olarak defterlerde yer almıştır.

1599 yılında Oltu'da karye-i nefsi-i Ribat-ı Oltu da dahil olmak üzere 57 köyde 1002 hane/nefer zimmî yaşamaktaydı. Zimmîlerin ödeyecekleri cizye miktarı ise her haneden 40 akçe olarak belirlenmişti. 1609 yılında köy sayısı nefsi-i Ribat-ı Oltu ile birlikte toplam 42 tane idi. Köylerde 201 nefer zimmî ikamet etmekteydi. Gayrimüslim nüfustaki bu azalışın en büyük sebebi bölgede yaşanan Osmanlı-Safevi harpleri ve Celali isyanlarıdır. Harpler ve isyanlar sebebiyle asayiş ve güvenliğin bozulması, beraberinde bölgeden göçleri getirmiştir. 1656 yılına gelindiğinde Oltu kazasında karye-i nefsi-i Ribat-ı Oltu ile birlikte 9 köyde 58 nefer gayrimüslim kalmıştır. Bu yıla ait kayıtlarda gayrimüslim nüfusun azalmasının ana sebebi göç, salgın hastalık ve bölgede yaşanan ihtida hareketi olarak gösterilmiştir. Nitekim 100 nefer gayrimüslim ihtida ederek Müslüman olmuş, 50 nefer zimmî Kars Eyaletine göç etmiş, 30 nefer zimmî de tâun adı verilen salgın hastalık sebebiyle ölmüştür. Zimmîler arasındaki ihtida bilhassa bu dönemde artmıştır.

Oltu Sancağındaki gayrimüslimler burada bulunan Osmanlı mahkemesine başvuru yaparak kendilerini rahatsız eden konularla ilgili şikâyetle bulunmuşlardır. Gayrimüslimlerle ilgili sorunlar bölgedeki devlet adamları tarafından dikkate alınmış ve sorunların çözümünde ilgili makamlarca gerekli adımlar atılmıştır. Gayrimüslim halka zulüm edilmemesi için tedbirler alınmış ve bölgedeki kamu memurlarına emirler verilmiştir. Devletin gayrimüslimlerle ilgili gösterdiği hassasiyet dinlerini koruyarak Osmanlı vatandaşı olmayı devam ettiren zimmîlere hukuka uygun muamele edildiğini göstermektedir. Nihayetinde Oltu bölgesinde yaşayan zimmîlerin Osmanlı yönetiminde âdil bir yaşam alanı buldukları görülmektedir.

Hakem Değerlendirmesi: Dış bağımsız.

Çıkar Çatışması: Yazar, çıkar çatışması bildirmemiştir.

Finansal Destek: Yazar, bu çalışma için finansal destek almadığını beyan etmiştir.

Peer-review: Externally peer-reviewed.

Conflict of Interest: The author have no conflicts of interest to declare.

Financial Disclosure: The author declared that this study has received no financial support.

15 Belgede "*Evamir-i şerif-i al-i şan ve berevat-ı münif-i saadet unvan ile ocaklığı mülhakatından olan Oltı sancağında vaki haraçgûzar keferetâifelerine rai ve (...) olan muhafız-ı cedid saadetlü ve devletlü vezir-i ruşen-i zamir sahib-i devlet Hacı Pirkeş Han...*" şeklinde geçmektedir.

Kaynakça

Başkanlık Osmanlı Arşivi
Maliyeden Müdevver Defterler (MAD.d)
Numara: 1353, 4663, 5654.

Araştırma ve İnceleme Eserler

- Aydın, A. (2006). Çoruh Vadisi (Tao) ve Oltu'nun Osmanlı Hâkimiyetine Girmesi, *Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, VII/ 1, 205- 221.
- Aydın, D. (1998). *Erzurum Beylerbeyliği ve Teşkilâtı, Kuruluş ve Genişleme Devri (1535- 1566)*. TTK Yayınları.
- Aydın, M. Â. (2020). *Osmanlı Hukuku, Devlet-i Aliyye'nin Temeli*. İsam Yayınları.
- Baykara, T. (2002). Kaza, *TDV İslam Ansiklopedisi*, XXV, 119-120.
- Ekinci, E. B. (2021). *Osmanlı Hukuku, Adalet ve Mülk*. (7. Baskı). Arı Sanat Yayınevi.
- Emecen, F. (1993). Çıldır Eyaleti, *TDV İslam Ansiklopedisi*, VIII, 300- 301.
- Fayda, M. (2013). Zimmî, *TDV İslam Ansiklopedisi*, XXXIV, 438- 440.
- Gökbilgin, M. T. (2007). *Edirne ve Paşa Livası, Vakıflar- Mülkler- Mukataalar*. İşaret Yayınları.
- İlgürel, M. (1993). Celâî İsyanları, *TDV İslam Ansiklopedisi*, VII, 252-257.
- İnbaşı, M. (2006). XVIII. Yüzyılın İkinci Yarısında Çıldır Eyaleti ve İdarecileri, *Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi* VII/ 1, 77- 94.
- İnbaşı, M. (2021). Oltu Sancağının İdarî Yapısı (1750-1820), *Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 25/4, 1593-1608.
- Kılıç, Ü. (2008). Oltu'da Arslan Paşa Külliyesi, *Karadeniz Araştırmaları*, VI/ 17, 113-131.
- Kırzioğlu, F. (1998). *Osmanlıların Kafkas Ellerini Fethi (1451-1590)*. TTK Yayınları.
- Kızılkaya, O. (2013). XIX. Yüzyılın Ortalarında Çıldır Sancağı'nın Sosyoekonomik Durumu, *Turkish Studies*, 8/5, 405- 423.
- Konukçu, E. (1998). Tarihi Akışta Oltu, *Geçmişten Geleceğe Oltu ve Çevresi Sempozyumu*, 1- 3 Temmuz 1998, Oltu-Erzurum, 626- 630.
- Küçük, C. (1995). Erzurum, *TDV İslam Ansiklopedisi*, XI, 321- 329.
- Kütükoğlu, B. (1962). *Osmanlı-İran Siyâsî Münasebetleri I (1578- 1590)*. Edebiyat Fakültesi Matbaası.
- Subaşı, Ö. (2013). XI. Yüzyılda Tao-Klarceti Bölgesinde Türk Hâkimiyeti, *Turkish Studies, International Periodical For The Languages, Literature and History of Turkish or Turkic*, 8/5, 705-731.
- Toksoy, A. (1998a). Ortaçağda Oltu ve Çevresi, *Geçmişten Geleceğe Oltu ve Çevresi Sempozyumu*, 1- 3 Temmuz 1998, Oltu-Erzurum, 655- 660.
- Toksoy, A. (1998b). Kıpçak Atabegleri ile Türk Devletler Arasındaki İlişkiler, *Geçmişten Geleceğe Oltu ve Çevresi Sempozyumu*, 1- 3 Temmuz 1998, Oltu-Erzurum, 125- 132.
- Uzunçarşılı, İ. H. (2011). *Osmanlı Tarihi, III/ 1, II. Selim'in Tahta Çıkışından Karlofça Andlaşmasına Kadar*, (8. Baskı), TTK Yayınları.
- Yiğit, İ. (2008). Ribat, *TDV İslam Ansiklopedisi*, XXXV, 76-78.

Structured Abstract

Oltu where is a transition point between the Eastern Anatolia region and the Caucasus, has maintained its importance throughout history due to its geographical and strategic location. Oltu district where came under Ottoman rule in 1537 during the reign of Sultan Suleiman I, after the establishment of the province of Çıldır in 1579, was connected to this province on February 9, 1580. The sanjak status of Oltu in Çıldır Province generally continued until the administrative regulation in the 19th century.

In this study which examines the situation of non-Muslims in Oltu district between 1599 and 1656, three different jizya registers belonging to the period determined in the catalog of the Maliyeden Müdevver Defters in the Ottoman Archives in the Presidency State Archives, were used. The first of these registers is dated July 24, 1599 and numbered MAD.d. 5654, in which the non-Muslims in Oltu district were re-registered. Another source used is the register numbered MAD.d. 4663, dated March 3, 1612, kept in the same archive. The last source used in this study is the register numbered MAD.d. 1353, dated October 18, 1656. The information in this register is very important in terms of determining the reasons for the decrease in the non-Muslim population in Oltu district and the problems related to the collection of the jizya.

The center of the Oltu Sandjak under the Ottoman rule was the Kaza of Oltu. In 1556, Oltu Sandjak consisted of four nahiyes, namely Southern Oltu, Northern Oltu, Masarsor and Anzav. In 1565, Bardız and Kop nahiyes were also joined to the Oltu Sandjak. In the jizye register of 1599, which was prepared according to this administrative order, villages of the nahiyes were mentioned. Considering the number of villages, it is seen that the largest nahiye of Oltu at this date was Anzav. Among the villages of Oltu Sandjak in 1599, the village with the highest dhimmi population was in Hovak and Orcuk with 64 households/nefers. The least population was in the village of Sirdasor with 1 household/nefer. Apart from the non-Muslims residing in the villages of Pertos, Nüsünk, Mitindir and Bobezgir maa Yaylak, it has been stated that some population lived in these villages were scattered in Tortum and Ağcakale regions. Again, when the jizye register of 1599 is examined, it is understood that a total of 1002 households/nefers dhimmis lived in Oltu, the majority of whom were in the villages, who were liable to pay 40 akçes jizya annually.

In 1609, there was a serious decrease in population and the number of villages in which the dhimmis resided. At this date, there were 201 dhimmis residing in 42 settlements throughout Oltu. The largest village in which the dhimmi population resided was the village of Pertos where 14 nefers lived. Among the reasons for this decrease, which emerged in a period of about ten years after the previous census, were the Ottoman-Safavid wars, which started again in 1603 and continued until 1639 with intervals and the Celali revolts which became a major issue from the late of the 16th century. Due to both the wars in the region and the turmoil caused by the Celali revolts, public order and security in the region had weakened. As a result of this, the people of the region, particularly the non-Muslim people, migrated from the villages to the safer quarters, fortified cities and towns. Apart from this, the spread of Islam among non-Muslims was another factor in the decline of the non-Muslim population.

By 1656, it is seen that the dhimmi population in Oltu continued to decrease. According to the registers, 58 dhimmis lived in 9 villages across Oltu. Regarding the decrease in the non-Muslim population in Oltu, the information in the jizye register of 1656 explains the reasons for this situation. In the registers, three important issues were emphasized regarding the decrease in the population. The first of these is conversion (accepting the religion of Islam), the second is immigration from the region, and the third is the epidemic of plague.

After factors such as migration, conversion and death due to epidemics that changed the structure of the non-Muslim population, some problems arose in the collection of the jizya collected from the remaining dhimmis. In essence, the problems experienced in determining the amount of jizya caused the reaction of the non-Muslims in Oltu. These objections of non-Muslims were taken into consideration by state officials and attention was paid to ensure that the jizya tax was at the amount that non-Muslims would pay.

In the examined period, there were 87 settlements where dhimmis lived in Oltu. It is seen that the names and numbers of villages differ in the jizye registers. There were 17 villages that existed from 1599 to 1656. The names of some of the remaining villages were not mentioned in the tahrirs. Particularly in the tahrir of 1656, many new village names draw attention. Most of the villages in the Oltu district had non-Turkish names. In addition, there were villages with Turkish names such as Taşçıköy, Şeyhçik, Çardaklı, Böcüklü and Aktoprak.